

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ «АГРЕСИВНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ»**В.В. Трофимчук**аспірант кафедри психології та соціальної роботи
Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості України
vika_trofumchuk@ukr.net

Трофимчук В.В. Теоретичний аналіз феномену «агресивність особистості». Стаття присвячена теоретичному аналізу основних аспектів агресивності особистості. Проаналізовано основні погляди науковців на поняття «агресивність» у психологічній літературі. Визначено сутність поняття «агресивність», «агресивність особистості», «агресія». Скомпоновано основні наукові підходи до характеристики агресивності особистості, яка розуміється як інтегрована сукупність властивостей особистості, що виражається у потенційній готовності до позитивних чи негативних дій, які залежать від впливу різного роду чинників. Представлено позиції науковців до дослідження психологічних особливостей агресивності особистості як психологічного феномена: етологічного (агресивність як прояв інстинкту), соціологічного (агресивність як результат соціалізації), діяльнісного (агресивність як готовність до дій), мотиваційного (агресивність як спонука до агресивних дій), поведінкового (агресивність як свідомо агресивна поведінка), аксіологічного (агресивність як емоційний стан), особистісного (агресивність як властивість особистості). Охарактеризовано як позитивні, так і негативні риси агресивності особистості.

Ключові слова: агресивність, агресія, агресивна поведінка, підхід, готовність, соціалізація.

Trofimchuk, V.V. Theoretical analysis of the phenomenon of "personality aggression". The article is devoted to the theoretical analysis of the main aspects of personality aggression. The basic views of scientists on the phenomenon of "aggressiveness" in psychological literature have been analyzed. The phenomenon of aggression has been considered by researchers as hostile or violent behaviour, as a constructive motivation for strength, as a functional potential, as a personal quality, as purposeful destructive behaviour, as a situational psychological state before or during an aggressive attack, as a character trait, as a readiness for aggressive behaviour and the like. The essence of the notion of "aggressiveness", "aggressiveness of the individual" has been defined. The main scientific approaches to the characterization of personality aggressiveness have been analysed and the phenomenon has been understood as an integrated set of personality traits expressed in the potential readiness for positive or negative actions, that depend on the influence of various kinds of factors. The positions of the scientists of each of the approaches to the main features of personality aggression as a psychological phenomenon have been presented: ethological (aggressiveness as a manifestation of the survival, death, sexuality instinct), sociological (aggression as a result of the socialization process, influence of various models of people's behaviour of the environment), activity (aggressiveness as readiness to actions of the person in relation to another), motivational (aggression as an internal impulse to commit aggressive acts, aspiration (aggressive as an arbitrary, consciously controlled aggressive behaviour, impulsive aggressive manifestations), axiological (aggressiveness as an emotional state, manifested in impulsive activity of behaviour, affective experiences), personal (aggression as a property of a person, characterized by the presence of destructive tendencies in the sphere of subject-subject, subject-object relations).

Keywords: aggressiveness, anger, aggressive behaviour, approach, readiness, socialization.

Постановка проблеми. Останнім часом проблема агресивності серед людей набуває все більшої соціальної спрямованості, тому частіше стає предметом дослідження соціологів, педагогів, юристів, психологів, які розглядають способи її вирішення в контексті профілактики, попередження, зниження рівня агресивності. Сучасна реальність змушує психологів по-іншому поглянути на проблему агресивності у суспільстві, оскільки таке явище в наші дні, скоріш за все, звичайне, ніж виняткове. Враховуючи той факт, що сьогодні суспільство живе в епоху стрімких трансформаційних змін у соціумі, економіці, політиці, агресивність серед різних верств населення зростає та посилюється. Особливості агресивності такі, що зачіпають емоційну сферу особистості, що спричиняє формування стресового стану у людей. Високий рівень агресивності, наприклад, у молодих людей є фактором, що негативно впливає не лише на навчальну діяльність, стосунки з батьками, однолітками, індивідуальний розвиток, але й на становлення їх як майбутніх професіоналів своєї справи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі агресивності присвячуються дослідження ряду науковців (Л. Ганова, Ю. Качанова, Т. Мицкан, К. Сергеева, В. Філоненко), які характеризують даний феномен із різних позицій: як властивість особистості, як ситуативний, соціальний, психологічний стан перед чи під час агресивної дії, як уставлену рису особистості, що виражає готовність до агресії, як наслідок об'єктивного конфлікту інтересів окремих особистостей і соціальних груп.

Важливими є праці вчених (Р. Барнхарт, Д. Гуральнік, З. Касімова, Д. Мюррей, К. Шалагінова), які розрізняють агресивність, як готовність до агресивних дій по відношенню до інших, від агресії, як сукупності руйнівних дій, які завдають шкоду іншим.

У дослідженнях фахівців (Л. Руденко, С. Сукиасян) представлені характеристики різних наукових підходів до сутності агресивності: еволюційно-генетичний, гуманістичний, психолого-аналітичний, еволюційний, антропоєкологічний, біхевіористичний. Слід зауважити, що незважаючи на те, що феномен агресивності постійно обговорюється науковцями, проблема її сутності залишається відкритою. Тому актуальність проблеми, недостатня її розробка потребує нових підходів до вирішення зазначеного питання.

Мета статті: здійснити теоретичний аналіз визначення та характеристики наукових підходів до сутності поняття «агресивність особистості».

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих результатів. Акумуляований у психологічній літературі матеріал щодо тлумачення агресивності особистості, як феномена, все більше актуалізує важливість вирішення даної проблеми за допомогою класифікації основних наукових підходів до характеристики агресивності та її властивостей. Нами виокремлено етологічний, соціологічний, діяльнісний, мотиваційний, поведінковий, аксіологічний, особистісний підходи щодо розуміння сутності агресивності особистості.

У рамках *етологічного* підходу до характеристики агресивності науковці (З. Фрейд, А. Фрейд, К. Лоренц) оперують прихованими, інстинктивними основами поведінки людини.

Так, у теорії потягів З. Фрейда агресивність – це вроджений і необхідний прояв інстинкту смерті у людини, що проявляється в руйнуванні особистості чи агресії, яка виплескується на оточуючих. Такий інстинкт спрямований проти самого себе, тому є інстинктом або саморуйнування, або руйнування іншого індивіда. З. Фрейд підкреслює, що інтенсивність цього інстинкту можна редукувати, проте уникнути навряд чи вдасться. На думку науковця, агресивність є не реакцією на подразнення, а характеризується як постійно присутній в організмі рухливий імпульс, обумовлений конституцією людської істоти, самою природою людини. Для збереження свого «Я» від руйнівної дії інстинкту смерті, вважає дослідник, існують механізми, які допомагають спрямувати негативну енергію назовні, від людини на інших людей. Тому джерело агресивності людини у ставленні до інших закладене у руйнівному началі в людині [16].

Продовжуючи погляди З. Фрейда, А. Фрейд вважає, що агресивність взаємопов'язана з сексуальністю. З позиції дослідниці, прояви агресивного інстинкту послідовно підпорядковані лібідному розвитку: кусання, плювання, бажання все «привласнити», руйнування, жорстокість, владолюбство, хвастощі, зарозумілість, порушення суспільних норм і правил. На думку А. Фрейда, агресивність – це вроджений інстинкт, нерозривно пов'язаний із сексуальністю. Для науковця, агресивність – нормальне явище, яке обов'язково присутнє в психічному житті кожної людини, оскільки, не проявляючись навіть зовні, керуючись несвідомим, непрямим чином може впливати на поведінку людини [15].

Підтримуючи попередню позицію, К. Лоренц характеризує агресивність як вроджену властивість і прояв інстинкту виживання. На думку дослідника, саме агресивність сприяє природному відбору. Автор вважає, що агресивна енергія генерується в організмі спонтанно, безперервно, в постійному темпі, накопичуючись із плином часу, акумулюється у агресивність, яка проявляється через агресивні дії. Прояв агресивних дій залежить від кількості накопиченої агресивної енергії, наявності та сили стимулів, що полегшують розрядку агресії. Науковець зазначає, що чим більше агресивної енергії, тим меншої сили потрібен стимул для прояву агресії зовні [10].

Представники *соціологічного* підходу (А. Бандура, Г. Андреева) розглядають агресивність з позиції впливу моделей поведінки в оточуючому середовищі на людину, процесу соціалізації.

Згідно теорії соціального навчання, представником якої є А. Бандура, прояви агресивності з'являються у людини в результаті навчання, виховання, наслідування, оскільки суб'єкт у повсякденному житті знаходиться під впливом різних моделей агресивної поведінки в сім'ї, субкультурі, засобах масової інформації. Науковець наголошує, що агресивність формується у процесі соціалізації завдяки спостереження за відповідним способом дій під час соціального пристосування, де зразок поведінки інших розглядається як засіб міжособистісного впливу. Дослідник виокремлює три основні особливості, які варто враховувати під час вивчення агресивності: спосіб засвоєння подібних дій; фактори, які провокують їх прояв; умови, під час яких вони закріплюються [4].

Г. Андреева згідно теорії соціального впливу вважає, що агресивність не може належати до якогось конкретного виду людських дій, а є лише ярликом для позначення дій, у яких головним способом соціального впливу обрана примусова сила. Науковець ототожнює агресивність із

примусовою силою, яка не входить до жодного переліку соціальних норм. Автор визначає агресивність як суму особистих елементів сприйняття спостерігача, які залежать від моральної позиції суб'єкта, різного роду орієнтацій. Таким чином, учений досліджує агресивність, відходячи від вивчення глибинних внутрішньо особистісних динамік людської агресивної поведінки, та, пояснюючи дане явище як феномен, який необхідно розглядати в контексті реальних суспільних відносин [2].

У рамках *діяльнісного* підходу науковці (А. Берковиц, А. Реан) розглядають поняття «агресивність» з боку діяльнісних параметрів особистості, як готовність до агресивних, ворожих дій.

А. Берковиц тлумачить агресивність як «відносно стабільну готовність до агресивних дій у найрізноманітніших ситуаціях» або «схильність до агресивної поведінки» [5, с. 44]. На думку вченого, агресивність з'являється в стані фрустрації, як одного зі стимулів, які здатні лише спровокувати агресивні реакції, але не призводять до агресивної поведінки, створюють готовність до агресивних дій. Згідно поглядів дослідника, стимули набувають властивості провокувати агресію завдяки процесу, подібного до вироблення умовних рефлексів. Стимули, які постійно пов'язані з чинниками, що провокують агресію, можуть поступово схилити до агресивних дій індивідуумів, раніше спровокованих або фрустрованих. На думку вченого, люди з фізичними відхиленнями притягають до себе страждання, оскільки дефект, хвороба, що асоціюється зі стражданням, болем, здатен спровокувати людей, схильних до агресії, на специфічні дії. Науковець стверджує, що в дуже фрустрованих індивідуумів агресивне спонукання може слабшати лише за умови заподіяння збитку фрустратору, катарсис відбувається з тієї причини досягнення агресивної мети та завершення послідовності дій у вигляді відповіді на підбурювання до агресії [5].

У дослідженнях А. Реана, поняття «агресивність» характеризується як готовність до агресивних дій особистості по відношенню до іншого, яка дозволяє особистості сприймати й інтерпретувати поведінку іншого відповідним чином. На думку науковця, поняття «агресивність» можна розглядати як особистісну рису, що входить у групу таких якостей, як ворожість, образливість, недобррозичливість. А. Реан виокремлює види агресивності: агресивне сприйняття, агресивну інтерпретацію як стійку особистісну особливість світосприйняття та світорозуміння [12].

Згідно *поведінкового* підходу вчені (Т. Румянцева, Р. Трамбле) акцентують увагу на розгляді агресивності з позиції поведінкових аспектів, різних видів прояву.

У працях Т. Румянцевої зазначено, що агресивність – це форма соціальної поведінки, оскільки людська агресивна поведінка здійснюється в контексті соціальної взаємодії. Автор акцентує увагу на нормах, правилах поведінки, які визначають характер агресивності. На думку вченого, норми формують своєрідний механізм контролю за позначенням тих чи інших дій. У випадку, коли норми дотримані, поведінка не сприймається як агресивна. І навпаки, якщо норми порушені, поведінка набуває агресивного характеру [13].

Р. Трамбле наголошує, що агресивність – це природна поведінка, яка не здобувається з досвідом, а є властивою людині від народження. На думку науковця, агресивність презентує залишок еволюційного розвитку людини в період боротьби за виживання, згодом якою навчилася керувати. Проте, з позиції дослідника, людина проявляє себе найгіршим чином під час слабкості перед іншими, демонструючи «інструмент» захисту [14].

Прихильники *мотиваційного* підходу (Є. Гладкова, С. Єніколопов) розглядають агресивність крізь призму прагнень, бажань, цілей.

На думку С. Єніколопова, агресивність передбачає мотиваційний аспект прояву. У даному контексті автор акцентує увагу на функціональному боці агресивності, виділяючи при цьому три функції: захист свого «Я», вибух психологічного напруження, досягнення своїх цілей [8].

Є. Гладкова розглядає агресивність як мотиваційну тенденцію, внутрішню спонуку до здійснення агресивних дій, як реакцію особи на фрустрацію потреб і конфлікт, що виражаються в суб'єктивній тенденції до ворожої поведінки, спрямованої на повне або часткового обмеження волі, дій, на заподіяння шкоди або страждань іншим. Дослідник впевнений, що агресивність забезпечується готовністю особи, на яку спрямована агресія, сприймати й інтерпретувати поведінку агресора відповідним чином [7].

Представники *аксіологічного* підходу (Т. Алексеєнко, К. Ізард) у процесі дослідження агресивності акцентують увагу на емоційних станах особистості.

У працях Т. Алексеєнко агресивність – це емоційний стан людини, який виявляється в імпульсивній активності поведінки, афективних переживаннях, завданні певного морального,

психічного чи фізичного ушкодження. Агресивність може бути характерною властивістю людини і виявлятися у її готовності до агресивних дій [1].

Для більш поглибленого розуміння сутності агресивності слід акцентувати увагу на теорію диференціальних емоцій К. Ізарда. Дослідник термін «агресивність» ототожнює з поняттям «ворожість», вказуючи на те, що ворожість – це складна форма афективно-когнітивної орієнтації. До складу агресивності науковець відносить набір різних емоцій (гнів, відроза, презирство), які взаємодіють один із одним, потягів, афективно-когнітивних структур. Серед різноманітних емоцій в агресивності, на думку автора, обов'язково присутній потяг, афект і думка або образ, який пов'язаний із ситуацією заподіяння шкоди об'єкту агресивності. Даний образ, бажання можуть містити реальний намір заподіяти шкоду об'єкту, який у сприятливих для цього умов трансформується в агресію, що передбачає ворожу дію або поведінку по відношенню до об'єкта агресивності [9].

Більшість вчених (О. Атемасова, О. Волянська, М. Охрімчук), які є прибічниками *особистісного* підходу агресивність характеризують як властивість, рису особистості, яка під впливом різноманітних чинників по-різному може себе проявляти.

О. Атемасова вважає, що агресивність – це відносно стійка властивість особистості, що виражається в готовності до агресії, у схильності сприймати та визначати поведінку іншої людини як ворожу. Науковець стверджує, що агресивність формується в дитинстві, стає стійкою рисою характеру та зберігається впродовж усього життя [3].

З позиції М. Охрімчука, агресивність представлена як системна соціально-психологічна властивість, яка формується в процесі соціалізації людини та описується трьома групами факторів: суб'єктивними, об'єктивними, соціально-нормативними. Автор зазначає, що механізм прояву агресивності залежить від поєднання трьох груп факторів, які формують готовність індивіда здійснити агресивний акт, індивідуальну схильність суб'єкта до непрямих агресивних реакцій, прагнення до агресивних дій в міжособистісних стосунках. М. Охрімчук наголошує, що агресивність може проявлятися у схильності до нападу на інших, виражатися в суб'єктивній тенденції до ворожої поведінки проти інших людей [11].

На думку О. Волянської, агресивність – це вроджена властивість кожної живої істоти, здатність до активності, спрямованої на задоволення своїх потреб, усвідомлювана чи неусвідомлювана схильність до агресивної поведінки. У дослідженнях автора зазначено, що агресивність може мати різний рівень прояву: повна відсутність чи граничний стан. Повна відсутність агресивності демонструє податливість, апатію, бездіяльність; граничний стан агресивності представляє нездатність до соціальної кооперації, ворожість, негативізм. Науковець вважає, що агресивність має як негативну, так і позитивну сторони. Негативна сторона агресивності набуває у ситуаціях, що пов'язані з недоліками соціальної адаптації; позитивна сторона агресивності проявляється як здатність до активності, боротьба за виживання, самовдосконалення, ініціатива до подолання труднощів [6].

Важливо зазначити, що незважаючи на те, що термін «агресивність» достатньо обговорюється науковцями, загальноприйнятого її визначення немає. Тому, на основі аналізу основних напрямків досліджень щодо розуміння сутності агресивності особистості, маємо можливість визначити дане поняття.

На нашу думку, *агресивність особистості* – це інтегрована сукупність властивостей особистості, яка виражається у потенційній готовності до позитивних чи негативних дій, що залежать від впливу соціально-психологічних чинників.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Представлені особливості агресивності особистості в поглядах дослідників свідчать про те, що даний феномен розглядається науковцями неоднозначно. Одні вчені визначають агресивність як діяльнісну характеристику особистості; інші – вважають, що агресивність проявляється через поведінкові аспекти особистості; треті – акцентують увагу на мотиваційних складових особистості; четверті – розглядають агресивність із погляду емоційних станів; п'яті – стверджують, що агресивність визначає властивості, риси особистості. Крім того, агресивність особистості можна розглядати як з негативного, так і з позитивного боку, не вбачаючи у цьому феномені антисоціальної спрямованості, характеризуючи його як природне явище. У межах кожного з вищезазначених підходів увага акцентується на тому, що агресивність особистості обумовлена різними чинниками, що набуває важливого значення як у розумінні реальних її проявів, рівнів вираженості, так і у подальшій профілактичній та корекційній діяльності.

Список використаних джерел

1. Алексеєнко Т.Ф. Соціальна педагогіка : словник-довідник / Т.Ф. Алексеєнко. – Вінниця, 2009. – 548 с.
2. Андреева Г.М. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы / Г.М. Андреева, Н.Н. Богомолова, Л.А. Петровская. – М., 2002. – 287 с.
3. Атемасова О.А. Агресивна дитина : як їй допомогти / О.А. Атемасова. – Х., 2010. – 176 с.
4. Бандура А. Подростковая агрессия : Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс. – М., 2000. – 508 с.
5. Берковиц Л. Агрессия : причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – М., 2002. – 510 с.
6. Волянська О.В. Проблема агресивної поведінки підлітків: фактори та механізми соціалізації / О.В. Волянська // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2016. – № 3. – С. 117-134.
7. Гладкова Є.О. Феноменологічний аналіз кримінальної агресії / Є.О. Гладкова // Вісник Кримінологічної асоціації України. – Харків, 2017. – № 1 (15). – С. 75-82.
8. Ениколопов С.Н. Понятие агрессии в современной психологии / С.Н. Ениколопов // Прикладная психология. – 2001. – № 1. – С. 60–72.
9. Изард К.Э. Эмоции человека / К.Э. Изард. – М., 2008. – 954 с.
10. Лоренц К. Оборотна сторона зеркала / К. Лоренц. – М., 1998. – 493 с.
11. Охрімчук М.П. Як працювати з агресивною дитиною / М.П. Охрімчук. – К., 2004. – 64 с.
12. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности / А.А. Реан // Психологический журнал. – 1996. – №5. – С.3-18.
13. Румянцева Т.Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии / Т.Г. Румянцева // Вопросы психологи. – 1991. – № 1. – С. 81-87.
14. Трамбле Р. Развитие агрессивного поведения в детском возрасте : Чему мы научились в прошлом веке? / Р. Трамбле // Международный журнал развития поведения. – 2000. – 24 (2). – С. 129–141.
15. Фрейд А. Норма и патология детского развития / А. Фрейд, З. Фрейд ; пер. с нем. Я. Л. Обухова // Детская сексуальность и психоанализ детских неврозов. – СПб., 1997. – С. 217–364.
16. Фрейд З. Введение в психоанализ : лекции / З. Фрейд. – М., 2003. – 624 с.

References transliterated

1. Alekseenko T.F. Social'na pedagogika : slovník-dovidnik / T.F. Alekseenko. – Vinnicja, 2009. – 548 s.
2. Andreeva G.M. Zarubezhnaja social'naja psihologija XX stoletija : Teoreticheskie podhody / G.M. Andreeva, N.N. Bogomolova, L. A. Petrovskaja. – M., 2002. – 287 s.
3. Atemasova O.A. Agresivna ditina : jak ij dopomogti / O.A. Atemasova. – H., 2010. – 176 s.
4. Bandura A. Podrostkovaja agressija : Izuchenie vlijanija vospitanija i semejnyh otnoshenij / A. Bandura, R. Uolters. – M., 2000. – 508 s.
5. Berkovic L. Agressija : prichiny, posledstvija i kontrol' / L. Berkovic. – M., 2002. – 510 s.
6. Voljans'ka O. V. Problema agresivnoi povedinki pidlitkiv: faktori ta mehanizmi socializacii / O. V. Voljans'ka // Visnik Nacional'nogo universitetu «Juridichna akademija Ukraïni imeni Jaroslava Mudrogo». – 2016. – № 3. – S. 117-134.
7. Gladkova E. O. Fenomenologichnij analiz kriminal'noi agresii / E. O. Gladkova // Visnik Kriminologichnoï asociacii Ukraïni. – Harkiv, 2017. – № 1 (15). – S. 75-82.
8. Enikolopov S. N. Ponjatie agressii v sovremennoj psihologii / S. N. Enikolopov // Prikladnaja psihologija. – 2001. – № 1. – S. 60–72.
9. Izard K. Je. Jemocii cheloveka / K. Je. Izard. – M., 2008. – 954 s.
10. Lorenc K. Oborotnaja storona zerkala / K. Lorenc. – M., 1998. – 493 s.
11. Ohrimchuk M.P. Jak pracjuvati z agresivnoju ditinoju / M.P. Ohrimchuk. – K., 2004. – 64s.
12. Rean A.A. Agressija i agressivnost' lichnosti / A.A. Rean // Psihologicheskij zhurnal. – 1996. – №5. – S.3-18.
13. Rumjanceva T.G. Ponjatie agressivnosti v sovremennoj zarubezhnoj psihologii / T.G. Rumjanceva // Voprosy psihologi. – 1991. – № 1. – S. 81-87.
14. Tramble R. Razvitie agressivnogo povedenija v detskom vozraste : Chemu my nauchilis' v proshlom veke? / R. Tramble // Mezhdunarodnyj zhurnal razvitija povedenija. – 2000. – 24 (2). – S. 129–141.
15. Frejd A. Norma i patologija detskogo razvitija / A. Frejd, Z. Frejd ; per. s nem. Ja. L. Obuhova // Detskaja seksual'nost' i psihoanaliz detskih nevrozov. – SPb., 1997. – S. 217–364.
16. Frejd Z. Vvedenie v psihoanaliz : lekcii / Z. Frejd. – M., 2003. – 624 s.